

АНДРІЙ БОВА,

кандидат соціологічних наук, начальник науково-дослідного відділу Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Динаміка уявлень населення України про суб'єктивно-нормальний дохід

Abstract

The data of monitoring of the Ukrainian population's opinions testify to the increase of the level of their wages and incomes. At the same time, these incomes on the average de minimis exceed the (understated) size of the living wage set by the state. The results of the public opinion surveys conducted by the Institute of sociology, NAN of Ukraine, show that according to Ukrainians' beliefs an income which is needed for normal life must four times exceed the per-income (that corresponds to the level of poor family and does not provide even the half of the living wage). During 1998–2008 a per-income grew in 4,8 times, while the subjectively-normal income – in 3,5 times, and the income indicating the family as a poor one – in 4,1 times. Material income and claims of population began swiftly to increase since 2002. The analysis gives grounds to assert the increase of both the real and the subjectively-normal incomes during 2007–2008.

Дані всеукраїнського соціологічного моніторингу “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” Інституту соціології НАН України¹ (як і офіційна статистична звітність) реєструють зростання доходів громадян в Україні (див. табл. 1). У таблиці також подано дані Держкомстату України (цифри реальних доходів на одну людину і мінімальний прожитковий

¹ Керівник проекту – В.Ворона, автори програми – Н.Паніна та Є.Головаха. Обсяг вибірки, що репрезентує доросле населення України за статтю, віком, освітою, типами поселення і регіонами, становить 1800 респондентів.

рівень приведено до доларового еквівалента за курсом Національного банку України на момент опитувань). Розмір доходу у вибіркових обстеженнях домогосподарств Держкомстатом України включає дохід у грошовій і натуральній формі (у грошових одиницях), дохід у вигляді заробітної плати, дохід від підприємницької діяльності тощо.

Таблиця 1

Динаміка доходів і суб'єктивних уявлень про них, дол. США

Рік	Заробітна плата (моніторинг ІС НАНУ) ^a	Середньодушовий дохід (моніторинг ІС НАНУ) ^b	Найвищий дохід на одну людину (Держкомстат України) ^g	Дохід, що забезпечує прожитковий мінімум (моніторинг ІС НАНУ) ^c	Прожитковий мінімум (Держкомстат України) ^h	Дохід для нормально-го життя (моніторинг ІС НАНУ) ^d	Дохід бідної сім'ї (моніторинг ІС НАНУ) ^e
1998	41	36	40	92	–	175	40
1999	40	27	29	57	–	103	25
2000	18	18	30	43	50	88	19
2001	23	23	38	60	58	112	25
2002	39	31	46	67*	64	122*	34
2003	45	32	53	71*	64	124*	39
2004	54	44	70	90*	68	153*	44
2005	74	72	112	130	80	226	69
2006	113	100	130	179	93	282	85
2007	–	–	164	–	105	–	–
2008	202	172	–	282	124	621	166

Примітки:

Стовпчики (емпіричні дані – [Паніна, 2006: с. 70; Українське суспільство, 2008: с. 601]) відповідають формулюванню запитань моніторингу:

- Яким є розмір Вашої заробітної плати (стипендії, пенсії) за останній місяць?
- Яким є середньодушовий дохід Вашої сім'ї за останній місяць?
- Як Ви вважаєте, який дохід у розрахунку на одну людину на місяць забезпечує прожитковий мінімум у наш час?
- Скільки грошей потрібно зараз Вашій сім'ї в розрахунку на одну людину, щоб жити, за Вашими уявленнями, нормально?
- Як Ви вважаєте, з яким приблизно рівнем середньомісячного доходу на одну людину, сім'ю можна віднести до бідних?
- Розрахунки автора: [Послання, 2004: с. 406; Статистичний щорічник, 2005: с. 424; Статистичний щорічник, 2006: с. 408; Статистичний щорічник, 2007: с. 389; Статистичний щорічник, 2008: с. 405; Офіційний курс, 2008].
- Розрахунки автора: [Статистичний щорічник, 2008: с. 405, 413; Офіційний курс, 2008].

Зірочками в таблиці щодо 2002–2004 років позначено пропуски, заповнені регресійними значеннями, розрахованими на підставі інформації про зв'язок відповідних вибірок зі значеннями середньодушових доходів респондентів, що їх було отримано в опитуваннях ІС НАНУ за 1998–2006 роки.

В Україні розроблено і нормативно закріплено прожитковий мінімум, що складається із вартості продуктів харчування, достатніх для збереження

здоров'я людини і забезпечення нормального функціонування організму (продовольчий кошик), мінімального набору товарів і послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. На думку експертів, розрахунки, проведені на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року № 656, сильно занижують кількість і вартість мінімальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг. Іншими словами, затверджений прожитковий мінімум обмежує складові повноцінного життя (див., наприклад: [Мойсеєнкова, 1999; Захарін, 2004]. Зокрема, у 2000 році особи із середньодушовими доходами на місяць, меншими за прожитковий мінімум, споживали в середньому на місяць 2,3 кг м'яса, 12,5 літра молока і молокопродуктів, 0,9 кг рибопродуктів (розрахунки автора на підставі: [Статистичний щорічник, 2001: с. 420–421]), а 2007-го — 3,6 кг м'яса, 17,3 літра молока і молокопродуктів, 1,5 кг рибопродуктів [Статистичний щорічник, 2008: с. 432].

Як показують дані моніторингу ІС НАН України, середньодушовий місячний дохід у 1998 році становив 36 дол., а 2008-го — 172 дол. Величина доходу, на який, на думку респондентів, можна було б жити нормально, становить відповідно 175 і 621 долар, тобто домагання зростають дещо повільніше, ніж реальні доходи населення (див. табл. 1). Середньодушові доходи респондентів практично збігаються з оцінкою доходу сім'ї, яку можна було б вважати бідною. В уявленнях українських громадян дохід для нормального життя має становити приблизно 3,9 середньодушового доходу, або 1,8 доходу, що забезпечує прожитковий мінімум. Розрив між домаганнями і реально отримуваними середньодушовими доходами поступово зменшувався — у 1998 році відношення становило 4,9, у 2006 році — 2,8.

В уявленнях населення оцінка сім'ї як бідної поступово наближається до планки прожиткового мінімуму, встановленого державою. У 2006 році оцінка величини доходу бідної сім'ї (85 дол.) практично збігалася з офіційно прийнятим прожитковим мінімумом (93 дол.). За оцінними даними респондентів, дохід, що забезпечує прожитковий мінімум, має перевищувати дохід бідної сім'ї удвічі.

Соціологічне опитування домогосподарств ($N = 10500$), яке щорічно здійснює Держкомстат України, також включає два запитання щодо суб'єктивного рівня доходів: 1) такого, що вважається достатнім, щоб не відчувати себе бідними; 2) що відповідає майновому становищу середнього класу. Автором були розраховані відповідні інтервали в доларах за курсом 5,3 гривні до 1 долара.

Як видно з таблиці 2, у 2004 році 53,9% громадян України вважали, що середньодушовий рівень доходу, що дає змогу не відчувати себе бідним, становить 170 дол. У 2005 році таку само суму як відповідний середньодушовий дохід назвали 31,4%, у 2006-му — 17,4%, у 2007-му — 9,4%, у 2008-му — 2,3% респондентів.

Як можна бачити з таблиці 3, у 2004 році близько 50% представників домогосподарств вважали, що середньодушовий дохід до 189 дол. відповідає майновому становищу середнього класу. У 2005 році так вважали 20,4% представників домогосподарств, у 2006-му — 9,1%, у 2007-му — 2,5%, у 2008-му — 0,5%. З року в рік дедалі більше респондентів називають більшу

за 189 дол. суму середньодушового доходу, що має відповідати майновому становищу середнього класу.

Таблиця 2

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який представники домогосподарств вважають достатнім, щоб не почуватися бідними, %

Дохід (дол.)	2004	2005	2006	2007	2008
до 94	25,3	9,9	3,2	1,2	0,1
94–132	13,3	8,7	5,3	3,1	0,7
132–170	15,2	12,8	8,9	5,1	1,5
170–207	23,4	23,8	24,7	17,3	8,3
207–245	4,6	6,7	3,6	3,7	2,6
245–283	8,8	12,9	15,5	15,0	11,9
283–358	9,4	25,2	3,1	3,7	2,5
358–434	–	–	17,0	19,7	21,6
434–509	–	–	4,2	6,7	8,3
Більше 509	–	–	14,5	24,5	42,5

Примітки:

Розрахунки автора за: [Самооцінка домогосподарствами, 2009a–d].

Таблиця 3

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який, за їхніми оцінками, відповідає майновому становищу середнього класу, %

Дохід (дол.)	2004	2005	2006	2007	2008
до 189	46,9	20,4	9,1	2,5	0,5
189–283	18,6	15,6	12,0	5,8	1,7
283–377	18,5	21,4	16,6	10,4	5,0
377–472	4,3	6,5	6,5	5,5	3,7
472–566	11,7	36,1	14,4	12,4	8,7
566–660	–	–	2,8	2,7	2,3
660–755	–	–	7,0	7,7	7,2
755–849	–	–	1,9	1,8	1,2
849–1038	–	–	15,0	20,0	20,6
Понад 1038	–	–	14,7	31,2	49,1

Примітки:

Розрахунки автора за: [Самооцінка домогосподарствами, 2009, a–d].

Таким чином, згідно з даними Держкомстату України можна констатувати збільшення в уявленнях населення межі бідності та розмірів доходу середнього класу. Слід зазначити, що поняття “середній клас” поки не усталилося в соціальному житті українських громадян. Так, за даними опитування Держкомстату України, до середнього класу відносили себе 2005 року 19,6%, а 2006-го — 13,4% населення. Навіть у вищому децилі — найзаможнішій групі, виокремленій за рівнем середньодушових витрат на місяць, — до се-

реднього класу віднесли себе лише 31,1% опитаних [Самооцінки домогосподарствами, 2007b: с. 55]. Водночас до бідних віднесли себе у 2006-му і 2007-му роках відповідно 79,6% і 86,1% населення; близько 40% постійно відмовлялися собі в найнеобхіднішому, крім харчування; а майже 5% не вдавалося забезпечити собі навіть достатнього харчування.

У 2006 році представникам домогосподарств ставили запитання, на що вони першою чергою спрямували би додаткові кошти в разі значного збільшення доходів (можна було обрати три варіанти). Відповіді респондентів розподілилися так: 49,7% — на лікування, 42,7% — на відпочинок, 41,0% — на побутову техніку, 40% — на одяг, взуття, 35,9% — на житло, 28,4% — на їжу, 20% — на освіту, 18,9% — на накопичення, 13,1% — на автомобіль, 4,7% — на розвиток підприємництва. Отже, приблизно половина населення країни воліла б поліпшити стан свого здоров'я, а близько третини — краще харчуватися [Самооцінки домогосподарствами, 2007b: с. 9–10].

Результати вивчення громадської думки, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка і Центром "Соціальний моніторинг" у 2007 році за загальноукраїнською вибіркою (N = 2109), засвідчують зростання домагань жителів України: у середньому у 2006 році їм потрібно було для нормального життя 324 дол. на місяць, у 2007-му — 442 (більше на 36% порівняно з попереднім роком). Автор обрахував відповідні інтервали в доларах за курсом до гривні 1 : 5,05 (див. табл. 4). У 2006 році 60% населення України назвали для нормального життя суму до 297 доларів, у 2007 році таких було 43%.

Таблиця 4

Розподіл респондентів за оцінками місячного доходу в розрахунок на одного члена сім'ї, достатнього, на їхню думку, для нормального життя у певному населеному пункті

Місячний дохід, дол.	Грудень 2006 року, %	Грудень 2007 року, %
20–99	6	1
99–148	7	2
148–198	29	20
198–297	18	20
297–396	17	21
396–594	16*	30
594–792		
792–990		
990 і більше		
Відмовилися відповідати	4	3
Вагалися з відповіддю	3	2

Примітки:

Вихідні дані див.: [Громадська думка, 2007: с. 11].

*396 і більше.

Слід наголосити низький прожитковий мінімум і доходи населення України порівняно з країнами Європейського Союзу. Наприклад, у 2000

році середньомісячні витрати на місяць були нижчими за офіційний прожитковий мінімум у 87,9% населення, у 2001-му — 89%, у 2002-му — 88,4%, у 2003-му — 83,4%, у 2004-му — 73,8%, у 2005-му — 64%, у 2006-му — 59,4%, у 2007-му — 39,8%. У 2000 році 62,7% грошових витрат домогосподарств припадало на продовольчі товари, у 2006-му — 54,2%, у 2007-му — 53,2% [Статистичний щорічник, 2008: с. 413, 417]. Ці цифри характеризують Україну як країну з переважною частиною бідного населення. При цьому слід зазначити, що ціни в країні на промислові товари, освітні послуги, якісне медичне обслуговування, відпочинок наближаються до цін розвинених європейських держав. Відповідно невисокі доходи не дають змоги значній кількості наших громадян добре харчуватися, купувати найнеобхідніші продукти, повноцінно проводити відпустку. Західні стандарти споживання доступні зовсім малій кількості сімей.

Спираючись на здійснений аналіз, можна дійти низки висновків змістового і методичного характеру.

Дані свідчать про підвищення рівня заробітної плати і доходів населення України. Разом із тим ці доходи за останні роки в середньому не набагато перевищують величину (і без того заниженого) прожиткового мінімуму, встановленого державою. Результати моніторингових опитувань ІС НАНУ доводять, що в уявленнях українських громадян дохід для нормального життя має становити чотири реальні середньодушові доходи (що відповідає уявленням про дохід бідної сім'ї). Від 1998 до 2008 року середньодушовий дохід збільшився у 4,8 раза, величина суб'єктивно-нормального доходу — у 3,5 раза, рівень доходу, за якого сім'ю вважають бідною, — у 4,1 раза, рівень доходу, що забезпечує прожитковий мінімум, — утричі. Доходи і домагання населення почали стрімко зростати від 2002 року. Упродовж 2005–2008 років можна констатувати істотне збільшення реальних і суб'єктивно-нормальних доходів.

В опитуваннях громадської думки для фіксації рівня суб'єктивно-нормальних доходів використовують різні формулювання запитань, що ускладнює порівняння результатів, наприклад: “Скільки грошей потрібно зараз *Вашій сім'ї* в розрахунку на одну людину, щоб жити, за Вашими уявленнями, нормально?”, “Місячний дохід у розрахунку на одного члена сім'ї, достатній, на думку респондента, для нормального життя *в певному населеному пункті*”, “Розмір середньодушового грошового доходу, який домогосподарство вважає достатнім, щоб *не відчувати себе бідним*”, “Який мінімальний розмір заробітної плати (доходу) *міг би Вас задовольнити?*”.

Визначення респондентом величини суб'єктивно-нормальних доходів пов'язане із процесами пригадування, уявлення, співвіднесення з такими поняттями, як “майнове становище середнього класу”, “жити нормально”, “не відчувати себе бідним”, тобто почасти відбувається спонтанно. Опитуваний при цьому детально не уточнює для себе статті й суми витрат. Через неадекватне або різне розуміння запитання анкети уявлення про нормальний дохід можуть виявитися позбавленими принаймні єдиної підстави, а аномальні значення (дуже високі або дуже низькі цифри, зазначені окремими респондентами) можуть суттєво спотворювати середнє значення, тому в разі аналізу поряд із середнім значенням доцільно використовувати медіану, яка не залежить від характеру розподілу ознаки.

Література

Громадська думка на межі 2007–2008 рр.: оцінка року, що минає, та погляд у майбутнє. Прес-реліз. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Центр “Соціальний моніторинг”. — К., 2007.

Захарін С. На скільки занижений прожитковий мінімум? // Дзеркало тижня. — 2004. — 24–30 січня. — № 3 (478).

Мойсеєнкова Я. Кабмін добрався до споживчого кошика платника податків // День. — 1999. — 30 вересня. — № 180.

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). — <www.bank.gov.ua/Statist/Stat_data/Exchange_r.xls [5.11.2008]>.

Паніна Н. Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг. — К., 2006.

Послання Президента України до Верховної Ради України про зовнішнє та внутрішнє становище України у 2003 році — К.: Інформаційно-аналітичний центр Держкомстату, 2004.

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2005 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). — <[http://www.ukrstat.gov.ua/\[14.10.2009\]](http://www.ukrstat.gov.ua/[14.10.2009])> (2009a).

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). — <[http://www.ukrstat.gov.ua/\[14.10.2009\]](http://www.ukrstat.gov.ua/[14.10.2009])> (2009b).

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2007 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств). — <[http://www.ukrstat.gov.ua/\[14.10.2009\]](http://www.ukrstat.gov.ua/[14.10.2009])> (2009c).

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2008 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств). — <[http://www.ukrstat.gov.ua/\[14.10.2009\]](http://www.ukrstat.gov.ua/[14.10.2009])> (2009d).

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2007 року) // Статистичний збірник / Відп. за випуск. І.І.Осипов. — К.: Державний комітет статистики України, 2007а.

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2007 року) / Відп. за випуск І.І.Осипов. — К.: Державний комітет статистики, 2007б.

Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2001.

Статистичний щорічник України за 2004 рік / За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2005.

Статистичний щорічник України за 2005 рік / За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2006.

Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2007.

Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2008.

Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. — К., 2008.